

Tadej Cankar, »Odločnejši protivniki semitstva«. O antisemitizmu in slovenskih liberalcih na Kranjskem.

Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino
in Arhiv Republike Slovenije, 2023, 205 str.

Kljub maloštevilni prisotnosti Judov na Kranjskem v 19. stoletju je bil duh antisemitizma precej prisoten. Mogoče ga je zaznati tako v političnih, kulturnih, gospodarskih kot znanstvenih sferah. Tadej Cankar v svojem delu *»Odločnejši protivniki semitstva«*. *O antisemitizmu in slovenskih liberalcih na Kranjskem* predstavlja fenomen kranjskih liberalcev, ki so, v primerjavi s sorodnimi nemškimi in avstrijskimi liberalci, nastopili z bistveno bolj protijudovskim razpoloženjem.

Avtor monografije, arhivist Tadej Cankar, zaposlen v Arhivu Republike Slovenije, v uvodu poudari, da so se protijudovska stališča na Slovenskem razlikovala; drugačna mnjenja so bila pogojena z geografskimi, političnimi, narodnostnimi, ekonomskimi in idejnimi dejavniki, tako se je pojavljala razlika že med liberalci na Kranjskem

in liberalci na Goriškem. Cankar, čigar fokus je odnos do antisemitizma kranjskih slovenskih liberalcev, področje, ki je bilo delno že raziskano, v svojem delu dosedanje ugotovitve ovrednoti in jih dopolni.

Monografija je razdeljena na dva širša sklopa, ki sta med seboj povezana. Prvi sklop obravnava pojav antisemitizma v Evropi v drugi polovici 19. stoletja in predstavlja odnos med liberalizmom, Judi in antisemitizmom, drugi sklop pa se osredotoči na glavno temo knjige, na antisemitizem, ki in kakršen se pojavlja pri liberalcih na Kranjskem. V tem delu prikaže odnos liberalcev do Judov, značilnosti slovenskega protijudovstva, stereotipne podobe Judov, kot so jih videli in vzdrževali slovenski liberalci, vzroke antisemitističnega prepričanja Slovencev in ne nazadnje slovenski odziv na afero Dreyfus.

Prvi del knjige obravnava širši evropski prostor, drugi del pa se usmerja zlasti na Kranjsko, saj je tam delovala prva in osrednja liberalna stranka. V prvem delu avtor upošteva predvsem objavljeno literaturo, povezano z zgodovino Judov, antisemitizma in evropskega antisemitizma. V drugem delu uporablja dve vrsti virov: časopise in spominsko literaturo.

V prvem sklopu obravnava splošen odnos do Judov v zgodovini Evrope. Najprej opisuje obdobje pred judovsko državljansko emancipacijo, nato pa proces integracije Judov, ki je potekal na prehodu iz 18. v 19. stoletje. Integracija ni bila povsod enako

uspešna. Judje so na emancipacijo gledali z optimizmom, v upanju, da bo antisemitizem izginil. Vendar se je ta v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja začel vpletati v politiko in je postal del programov različnih političnih strank. Spremenil se je odnos do antisemitizma, ki je izhajal iz nezadovoljstva z judovsko emancipacijo.

Cankar nato podrobneje obravnava antisemitsko gibanje, ki je sovpadalo z zatonom liberalizma, vstopom množic v politiko in preoblikovanjem konservativnih političnih gibanj. Antisemitizem je postal sredstvo za diskreditacijo političnih nasprotnikov, uporabljali so ga v javnih nastopih političnega katolicizma in kasnejših desničarskih gibanj.

V nadaljevanju preučuje odnos med srednjeevropskimi Judi in liberalizmom, pri čemer ugotavlja, da je bila povezanost med Judi in liberalizmom v Nemčiji in Avstro-Ogrski precejšnja. Judje so podpirali liberalizem zaradi svojih zahtev po emancipaciji in vizije, v kateri bi verska pripadnost postala nepomembna. Večji del 19. stoletja so bili privrženi liberalni politični opciji. Liberalci so v splošnem rešitev judovskega vprašanja videli v popolni asimilaciji, so pa v času novih razmer, ki jih je prinesel zaton liberalizma, sprejeli kompromisni odnos do Judov, ki je bil odvisen od občinstva in lokalnih razmer.

Drugi sklop se začne z razlago osnovnih značilnosti antisemitizma na Kranjskem. Poudarja, da je bilo v drugi polovici 19. stoletja razpoloženje slovenske družbe do Judov negativno in da je bilo javno izražanje antisemitskih stališč družbeno sprejemljivo. Judje so predstavljali zanemarljiv delež prebivalstva na Kranjskem, prebivalstvo pa se je balo njihove naselitve. Niso jih več dojemali kot gospodarski problem, temveč so jih povezovali z avstrijsko-nemškim liberalizmom, dejavnikom, ki bi okrepil nemški tabor na škodo slovenskega.

Cankar ugotavlja, da je majhno število Judov vseeno sprožalo protijudovska občutja, ki pogosto niso imela prave zveze z Judi samimi. Zaradi nizkega števila Judov na Kranjskem je bilo ohranjanje protijudovskih predsodkov lažje, saj so jih črpali iz ljudskega izročila in stereotipnih podob. Prav tako je majhno število Judov prebivalcem dajalo občutek varnosti, a hkrati povzročalo strah, da bi se razmere lahko spremenile. Morebitni razlog pa sta bila tudi splošen strah in nezaupanje do tujcev na Kranjskem.

Cankar trdi, da je bil slovenski antisemitizem ujet v politični kontekst, tj. v politično-ideološki antisemitizem, ki ni bil toliko usmerjen proti samim Judom kot proti političnim nasprotnikom, ki so jih skušali z njim diskreditirati. Na Slovenskem se je že v šestdesetih in sedemdesetih letih začelo povezovanje judovstva z liberalizmom, kar se je navezovalo tudi na kranjske liberalce. Protijudovsko vzdušje proti liberalcem je v veliki meri spodbujal Janez Evangelist Krek, ki je svoja stališča izražal v časopisu *Slovenec*. Avtor to imenuje politično-ideološki antisemitizem kranjskega političnega katolicizma.

Medtem ko so klerikalci in liberalci imeli protijudovska stališča, je socialdemokratski tabor na Kranjskem ostajal edina politična skupina, ki se antisemitizma ni posluževala, temveč mu je odločno nasprotovala. Socialdemokrati in klerikalci na Kranjskem so v odnosu do Judov posnemali modele tujih, zlasti nemških in avstrijsko-nemških strank, medtem ko so kranjski liberalci imeli samosvojo protijudovsko

usmerjeno držo, ki se je od avstrijsko-nemških stališč razlikovala. Močna nastrojenost proti Judom je bila le eno od področij, na katerih so se kranjski in avstrijsko-nemški liberalci razlikovali. Do nastrojenosti je morda prišlo zato, ker slovenski liberalci niso imeli zelo dodelanega programa in so se prepuščali dnevni politiki, ki je tedaj obvladovala slovenski politični prostor. Cankar tako trdi, da so slovenski liberalci prevzeli protijudovsko naravnost zaradi splošne naravnosti slovenske družbe, ki je izhajala iz idejne prevlade katoliškega tabora in krščanskosocialnega diskurza ter tako idejno vplivala na liberalce.

V nadaljevanju Cankar obravnava še politični, gospodarski in narodnostni vidik antisemitizma slovenskega liberalizma. Pri političnem vidiku ugotavlja, da so tako klerikalci kot liberalci uporabljali antisemitizem kot sredstvo diskreditacije in blatenja političnih nasprotnikov, ter doda, da so ga liberalci tudi še za obrambo pred obtožbami klerikalnega tabora. Pri gospodarskem vidiku oceni, da so proti Judom nastopali v glavnem zaradi skrbi pred konkurenco, pri narodnostnem pa predstavi očitke, ki so jih prtili Judom, namreč da so glavni krivci za narodnostna nasprotja v monarhiji. Liberalni časopisi so jim očitali brezdomovinskost in internacionalnost, po drugi strani pa pragmatično narodno prilagodljivost.

Zanimiv preobrat protijudovskih stališč se je zgodil med Dreyfusovo afero, ko so liberalci omilili ali celo opustili svoja pričanja.

V zaključku Cankar sintetizira svoje ugotovitve. Oceni, da je bil odnos slovenskega liberalizma na Kranjskem do Judov kompleksen, protisloven in skoraj vedno odklonilen. Oblikovalo se je posebno stanje, v katerem je antisemitizem na Slovenskem postal skupna značilnost tako klerikalne kot liberalne politike. Poudarja, da antisemitizem ni bil neposredno usmerjen proti Judom, ampak je bil predvsem rezultat notranjepolitičnih bojev, ki s samimi Judi niso imeli veliko skupnega. Antisemitizem kranjskih liberalcev je črpal iz tradicije verskega antisemitizma, protijudovske naravnosti družbenega okolja, krščanskosocialnega gibanja ter odpora do sodobnih procesov ekonomske modernizacije in strahu pred judovsko ekonomsko prevlado.

Monografija osvetljuje podobo precej protijudovsko usmerjenega ozračja, ki je prevevalo Kranjsko v drugi polovici 19. stoletja. Antisemitizem, ki se je ukoreninil v javni diskurz, ni toliko temeljil na Judih samih kot na ideji in strahu pred njimi ter je postal močno orodje v rokah politike. Cankarjevo delo ponuja zanimiv zgodovinski pregled, ki poleg novih spoznanj omogoča predvsem svežo perspektivo na prisotnost antisemitizma v slovenskem prostoru in slovensko politično stanje v drugi polovici 19. stoletja. Delo je plod resnega raziskovalnega dela, ki ga dokazujeta bogata uporaba časopisnih virov in literature, na katere je oprto. Struktura monografije je smiselno sestavljena, oba sklopa pa se lepo dopolnjujeta, saj prvi nudi dobro osnovo za razumevanje drugega.

Cankar dobro predstavi kompleksno ozadje prisotnosti antisemitizma pri kranjskih liberalcih, ki je bilo, kot je zapisal sam, »inherentna značilnost slovenskega liberalnega tabora od njegovega vzpona do zatona v obdobju med vojnama«.